

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับธรรมาภิบาลแนวพุทธ

สุวิทย์ ภาณุจारी¹

ลัดดา ผลวัฒนะ²

ความนำ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือพระนามเต็มว่าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ชาวไทย ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระชนมพรรษาที่ยาวนานที่สุดและมีพระชนมายุที่ยาวนานที่สุดของประเทศไทย นับตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นต้นมา พระองค์ทรงอุทิศพระวรกายบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานัปการด้วยพระวิริยะอุตสาหะ และด้วยพระปรีชาสามารถในพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ อาทิ พระราชกรณียกิจด้านการเกษตร และการยกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน พระราชกรณียกิจด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระราชกรณียกิจด้านการแพทย์และสาธารณสุข แสดงถึงพระอัจฉริยภาพในการบูรณาการความรู้หลากหลายในเชิงสหวิทยาการ เป็นผลให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าและประสบความสำเร็จด้วยดีเสมอมา ยิ่งความผาสุกให้เกิดแก่พสกนิกรของพระองค์ตามควรแก่อัตภาพเป็นลำดับมา

พระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมาตลอดนั้น ประกอบด้วยธรรมทั้งส่วนพระองค์เอง และส่วนที่เป็นไปเพื่อพสกนิกรของพระองค์ สมดังพระราชดำรัสซึ่งเป็นปฐมพระบรมราชโองการในระหว่างพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ.2493 ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนชาวสยาม” กล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระชนมพรรษายาวนานยิ่งใหญ่มาก หรือทรงพระพฤติปฏิบัติตามธรรมและทรงใช้หลักธรรมาภิบาล คือ หลักธรรมในการปกครองบ้านเมืองให้เกิดความเป็นปกติสุข จนได้รับการยอมรับจากปวงพสกนิกรและนานาชาติว่าประเทศไทยมีพระราชาที่ทรงคุณธรรมและมีความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

ความหมายของธรรมาภิบาลแนวพุทธ

ธรรมาภิบาลโดยทั่วไป หรือธรรมาภิบาลตามแนวคิดของฝ่ายตะวันตก สามารถให้คำนิยามได้หลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับจุดเน้นและฐานตรรกะที่ใช้ อาทิ

ธรรมาภิบาล คือ ระบอบการปกครองบนฐานกฎหมาย กฎระเบียบ การตัดสินใจทางศีลธรรม และแนวทางการบริหารที่เป็นตัวกำหนด เป็นข้อจำกัด และเป็นปัจจัยทำให้มีความสามารถในการผลิตสินค้าและบริการสาธารณะ โดยผ่านความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน (Lynn, Jr., Heirich, and Hill, 2001)

ธรรมาภิบาล หมายถึง การที่รัฐบาลมีความสัมพันธ์กับประชาสังคมและสถาบันอื่นๆ เพิ่มขึ้น และร่วมมือกันผลักดันชีวิตสังคมที่ดี (Kettle, 2005)

ธรรมาภิบาล เป็นหลักที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความหมายเดิมๆของรัฐบาล ทั้งในส่วนที่เป็นกระบวนการปกครอง (Process of Governing) หรือเงื่อนไข (Conditions) ด้านการจัดระเบียบการปกครอง หรือวิธีการใหม่ (New Method) ของการปกครองสังคม (Rhodes, 1996)

คำว่า ธรรมาภิบาล ดังกล่าว เป็นคำที่เราได้ยินได้ฟังบ่อยๆ จนเป็นศัพท์สำเร็จรูปติดปากนักปราชญ์ นักบริหารและนักปกครองทั่วไป โดยมีความหมายซึ่งอาจพิจารณาได้หลายแนวทางหรือหลายประการดังกล่าวแล้ว

¹ ป.ธ.9, Ed.D. (การบริหารการศึกษาและผู้นำการเปลี่ยนแปลง) อาจารย์ประจำหลักสูตร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

² กศ.ด. (การบริหารการศึกษา) อาจารย์ประจำหลักสูตร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

แต่ในบทความนี้ขอเสนอธรรมาภิบาลแนวพุทธ ซึ่งเป็นหลักที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประพฤติปฏิบัติ ด้วยพระองค์เองและทรงใช้ในการปกครองบ้านเมืองโดยผ่านพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ดังนี้

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า ธรรมาภิบาล เป็นศัพท์ในภาษาบาลีมาแต่เดิม โดยมาจากคำว่า ธรรม + อภิ + ปาล รวมเป็น ธรรมาภิบาล ธรรม แปลว่า เป็นธรรม หรือโดยเที่ยงธรรม หรือโดยบริสุทธิ์ยุติธรรม อภิ แปลว่า ยิ่ง เป็นคำอุปสรรค ใช้หน้าหน้าคำที่ต้องการให้มีความหมายแปลกหรือพิเศษออกไป ในที่นี้ใช้หน้าหน้าคำว่า ปาล ซึ่งแปลว่า รักษา ค้ำครอง ป้องกัน และความหมายในปัจจุบันหมายความว่าความรวมถึง การปกครอง การบริหาร หรือการจัดการ ด้วย ธรรมาภิบาล จึงแปลว่า อย่างเป็นธรรมหรือยุติธรรม แล้วถูกนำมาใช้ในภาษาไทยโดยดัดแปลงเป็น ธรรมาภิบาล ในความหมายเดียวกัน

อนึ่ง คำว่า “ปกครอง” ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การค้ำครอง รักษา ดูแล ควบคุม ซึ่งอาจอธิบายได้ว่า สังคมมนุษย์ ที่อยู่รวมกัน ตั้งแต่สังคมที่เล็กที่สุดระดับครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เมือง ประเทศ กลุ่มประเทศ ไปจนถึงสังคมโลก ต้องมีการดูแลรักษาควบคุมค้ำครอง อาทิ ในระดับครอบครัวก็ต้องมีบิดามารดา ปกครองดูแลบุตรและสมาชิกอื่นภายในครอบครัว สังคมที่ใหญ่ขึ้นก็ต้องมีหัวหน้าเป็นผู้นำ ปกครองดูแลสมาชิก ลดหลั่นกัน ตามสถานภาพ สำหรับประเทศไทยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยโบราณ ถ้านับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี พบว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในประเทศไทยแล้ว หรือก่อนหน้านั้นดินแดนที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยก็มีหลักฐานว่า ศาสนาพุทธได้แผ่เข้ามาในถิ่นนี้แล้วและคนเชื่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว อาทิ พระธาตุพนม ในอาณาจักรโคตรบูร เจดีย์วัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในอาณาจักรศรีวิชัย แสดงให้เห็นว่า การปกครองในระดับรัฐหรือประเทศของคนในดินแดนสุวรรณภูมิมีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อการปกครองประเทศแล้ว

ประเทศไทยเคยปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดในการปกครอง พระมหากษัตริย์ของไทยมิได้ทรงใช้อำนาจอย่างเดียวในการปกครองประเทศและเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ โดยเฉพาะองค์ปัจจุบันทรงใช้ ทศพิธราชธรรมในการดูแลค้ำครองประชาชนของพระองค์ นอกจากนี้ทรงใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอื่นอีกมาก เช่น จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ และพรหมวิหาร ฯลฯ

กฎหมายที่ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศก็ใช้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการออกกฎหมาย มาตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีการจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นที่ปรึกษาในการออกกฎหมาย ประเทศไทยยังคงยึดหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในการออกกฎหมายบังคับใช้ในการปกครองประเทศ อาทิ ศีลข้อที่หนึ่ง ปาณาติปาตา เวรมณี (งดเว้นการฆ่าสัตว์) ถ้าสมาชิกในสังคมไปทำร้ายผู้อื่นก็ถือว่ากระทำความผิดกฎหมาย ต้องถูกลงโทษศีลข้อที่สอง อะทินนาทานา เวรมณี (งดเว้นการลักทรัพย์) ถ้าสมาชิกในสังคม ไปลักทรัพย์ของผู้อื่น ก็ถือว่ากระทำความผิดกฎหมายต้องถูกลงโทษอย่างนี้ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ธรรมาภิบาลแนวพุทธ เป็นการปกครองโดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ความสำคัญของธรรมาภิบาลแนวพุทธ

ถ้าผู้บริหารหรือผู้ปกครององค์การต่างๆของประเทศ ปฏิบัติตามหลักธรรมาภิบาลแนวพุทธ องค์การนั้นๆ จะมีความเจริญก้าวหน้า ประเทศชาติก็จะเจริญ มีการพัฒนาอย่างดี ประชาชนมีความสุข (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2545) ธรรมาภิบาลแนวพุทธ จึงถือเป็นเครื่องมือทางการบริหารหรือการปกครองที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นหลักการพื้นฐานในการสร้างความเป็นธรรมในสังคม ทำให้สังคมเป็นสังคมที่เสียสละ ช่วยลด ช่วยบรรเทา หรือช่วยลดปัญหาความรุนแรงในสังคม ช่วยให้สังคมมีความเข้มแข็งในทุกด้าน จะช่วยลดปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นแนวคิดที่เกื้อหนุนสังคมประชาธิปไตย จะช่วยให้ระบบบริหารหรือระบบการปกครองของรัฐมี

ความยุติธรรม จะช่วยให้มีการยอมรับและเชื่อถือจากสังคมระหว่างประเทศมากขึ้น เป็นหลักการบริหารหรือการปกครองที่ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เป็นกุญแจสำคัญประการหนึ่งที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการฟื้นฟูและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนา และกลุ่มประเทศยากจนทั้งหลาย อีกทั้งเป็นหลักการสำคัญที่องค์การระหว่างประเทศใช้เป็นเงื่อนไขในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศยากจนหรือประเทศที่กำลังพัฒนา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับธรรมาภิบาลแนวพุทธ

ธรรมาภิบาลแนวพุทธ เป็นหลักธรรมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของปวงชนชาวไทยทรงใช้เพื่อการบริหาร หรือ ปกครองประเทศ ทั้งทรงตรงและทางอ้อม โดยผ่านพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ด้วยทรงตระหนักว่า เป็นหลักธรรมที่ผู้บริหารหรือผู้ปกครองควรใช้เป็นหลักสำหรับประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองและใช้เป็นหลักสำหรับการบริหารหรือการปกครอง หลักธรรมาภิบาลแนวพุทธนี้ มีองค์ประกอบจำนวนมากซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ โดยในแต่ละหมวดมีองค์ประกอบที่ต่างกันไป เหมาะสำหรับผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่จะเลือกนำมาใช้ได้ ซึ่งในที่นี้ขอนำมาเสนอเพียง 8 หมวด เท่านั้น คือ 1) ทศพิธราชธรรม 2) จักรวรรดิวัตร 3) ราชสังคหวัตถุ 4) สังคหวัตถุ 5) พรหมวิหาร 6) อธิปไตย 7) อคติ และ 8) อปรีหานิยธรรม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ทศพิธราชธรรม : หลักธรรมสำหรับพระราช/พระมหากษัตริย์

ทศพิธราชธรรม หรือ ทศพิธราชธรรม 10 คือ จริยวัตร 10 ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมืองให้มีความเป็นไปโดยธรรม และยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น บุคคลธรรมดาที่เป็นผู้บริหารระดับสูงในทุกองค์กรก็อาจใช้หลักธรรมนี้ได้

ทศพิธราชธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ราชธรรม 10” ดังนี้ (ขุ.ชา 28/240/86)

1.1 ทาน หมายถึง การให้ การเสียสละ นอกจากเสียสละทรัพย์สิ่งของแล้ว ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่ผู้อื่นด้วย

1.2 ศีล คือ ความประพฤติที่ดีงามทั้งกาย วาจา และใจ ให้ปราศจากโทษ ทั้งในการปกครอง อันได้แก่ กฎหมายและนิติราชประเพณี และในทางศาสนา

1.3 บริจาค คือ การเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวม

1.4 ความซื่อตรง คือ ความซื่อตรงในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต

1.5 ความอ่อนโยน คือ การมีความอ่อนโยน มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสและอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า

1.6 ความเพียร คือ มีความอุตสาหะในการปฏิบัติงานโดยปราศจากความเกียจคร้าน

1.7 ความไม่โกรธ คือ ความไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏเห็น ไม่ทำร้ายผู้อื่นเพราะเหตุแห่งความโกรธ แม้จำเป็นจะต้องลงโทษผู้ทำผิดก็ทำตามเหตุผลจริง ๆ

1.8 ความไม่เบียดเบียน คือ การไม่เบียดเบียนหรือบีบบังคับ ไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น

1.9 ความอดทน คือ การมีความอดทนต่อสิ่งทั้งปวง รักษาอาการ กาย วาจา ใจให้เรียบร้อย

1.10 ความเที่ยงธรรม คือ ความหนักแน่น ถือความถูกต้องหรือความเที่ยงธรรมเป็นหลัก ไม่เอนเอียงหวั่นไหวด้วยคำพูด อารมณ์ หรือลาภสักการะใดๆ

ทศพิธราชธรรมดังกล่าว เป็นหลักธรรมที่สำคัญมากสำหรับพระราชหรือพระมหากษัตริย์ เพราะได้มีการสอนพระมหากษัตริย์ไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว อย่างเช่น ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระยาโลไทย สอนพระราชให้มีทศพิธราชธรรม อันเป็นธรรมของผู้ปกครอง หรือผู้บริหารบ้านเมือง (สำเร็จ บุญเรืองรัตน์, 2549)

ดังนั้น พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงได้ทรงปฏิบัติพระองค์ตามทศพิธราชธรรมอย่างต่อเนื่อง (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และ อิสริยาภรณ์ อุวรรณโณ, 2554)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระสถานะที่พระองค์ทรงเป็นธรรมิกราช คือ พระราชาผู้ทรงธรรม ได้ทรงประพฤติปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรมและเป็นที่ประจักษ์แก่พสกนิกรตลอดมา ดังนี้

1.1 ทาน (การให้) พระองค์ทรงพระราชทานพัสดุสิ่งของหรือปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต แก่ผู้สมควรได้รับ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ และราษฎรผู้ยากไร้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทตามสมควรแก่ฐานะ การพระราชทานพระราชดำริ อันก่อให้เกิดสติปัญญาและพัฒนาชาติ

1.2 ศีล (ความประพฤติดีงาม) พระองค์ทรงศีล หรือการที่ทรงตั้งสังวรรักษาพระอาการ กาย วาจา ให้สะอาดปราศจากโทษอันควรครหา พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในบวรพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ได้เสด็จออกทรงพระผนวช เพื่อทรงศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย แม้พระราชกุศลพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย

1.3 บริจาค (การเสียสละ) พระองค์ทรงพระราชบริจาคไทยธรรม หรือสิ่งของที่ทรงพระราชทานให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่พระราชวงศานุวงศ์ และทูลข้าละอองธุลีพระบาท ตามฐานะที่ราชการฉลองพระเดชพระคุณ รวมทั้งพระราชทานแก่ประชาชนผู้ยากไร้ได้อาศัยเลี้ยงชีวิต และทรงเสียสละความสุขสำราญส่วนพระองค์เพื่อประโยชน์ของปวงประชา

1.4 อาชวะ (ความซื่อตรง) พระองค์ทรงมีพระราชอัชฌาสัยอันประกอบด้วยความซื่อตรง ดำรงในสัตย์สุจริต ซื่อตรงต่อพระราชสัมพันธมิตรและพระราชวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ไม่ทรงคิดล่วงและประทุษร้ายโดยอุบายผิวยุติธรรม

1.5 มัททวะ (ความอ่อนโยน) พระองค์ทรงมีพระราชอัชฌาสัยอ่อนโยน ไม่ดื้อดึงถือพระองค์แม้มีผู้ตักเตือนในบางอย่างด้วยความมีเหตุผลก็จะทรงพิจารณาโดยถ้อยถนอม ถ้าถูกต้องดีชอบก็ทรงอนุโมทนาและปฏิบัติตามทรงสัมมาคารวะอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญโดยวัยและโดยคุณ ไม่ทรงดูหมิ่น

1.6 ตบะ (ความมีเดช) พระองค์ทรงมีความเพียร ทรงสมาทานกุศลวัตร ด้วยการเอาพระราชหฤทัยใส่ในการปกครองพระราชอาณาเขตและประชาชนให้มีความสุข ปราศจากภัยอันตราย ตลอดถึงการที่ทรงมีพระอุตสาหะอันแรงกล้าในกุศลสมาทาน เพื่อระวังบาปที่ยังไม่เกิดขึ้น และเพื่อกำจัดบาปกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมสูญ ไม่ให้ตั้งอยู่ในพระสันดาน

1.7 อักโกธะ (ความไม่โกรธ) พระองค์ทรงมีพระกิริยาที่ไม่โกรธโดยวิสัย มิใช่เหตุที่ควรโกรธ แม้มีเหตุที่ทำให้ทรงพระพิโรธ แต่ทรงข่มเสียโดยให้อันตรธานสงบระงับไปด้วยทรงมีพระเมตตาอยู่เสมอ ไม่ทรงปรารถนาจะก่อภัยก่อเวรแก่ผู้ใด

1.8 อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) พระองค์ทรงมีพระราชอัชฌาสัยกอบด้วยพระราชกรุณา ไม่ทรงปรารถนาจะก่อทุกข์แก่ผู้ใดแม้กระทั่งสัตว์ ไม่ทรงเบียดเบียนพระราชวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และอาณาประชาราษฎร์ให้ลำบากด้วยเหตุอันไม่ควรกระทำ

1.9 ขันติ (ความอดทน) พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยดำรงมั่นในขันติ มีความอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทน เช่น อดทนต่อทุกข์ อดทนต่อเวทนาอันเกิดขึ้นในพระกาย ทรงมีพระขันติ พระเมตตาและพระกรุณาธิคุณ งดโทษผู้มีความประมาทที่กระทำความผิดล่วงพระอาญาและควรจะลงราชทัณฑ์ แต่ก็ทรงระงับได้ด้วยความอดทนไว้ได้

1.10 อวิโรธนะ (ความไม่คลาดเคลื่อนในธรรม) พระองค์ทรงความเที่ยงธรรม ทรงรักษาความยุติธรรมไม่ให้แปรผันจากสิ่งที่ถูกต้อง ตรงตามธรรม

2. จักรวรรดิวัตร : หลักจริยวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ

จักรวรรดิวัตร คือ ธรรมอันเป็นพระราชจริยวัตรสำหรับพระมหากษัตริย์และพระราชาเอกในโลก ทั้งนี้

โดยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประชาชนทรงถือและอาศัยธรรมข้อนี้เป็นธงชัย สำหรับการดำเนินกุศโลบายและวิเทศาบาย มี 12 อย่าง ดังนี้(ที.ปา. 11/35/65.)

2.1 ยึดถือธรรมเป็นใหญ่ (ธรรมาธิปไตย)

2.2 ป้องกันและคุ้มครองคนภายใน (อันโดชน) คือ การอนุเคราะห์คนในราชสำนักให้มีความสุข ไม่ปล่อยปละละเลย

2.3 ป้องกันและคุ้มครองกองทัพ (พลกาย) คือ การอนุเคราะห์และดูแลปวงเสนาข้าราชการฝ่ายทหาร

2.4 ป้องกันและคุ้มครองกษัตริย์ (ชาติดิยะ) คือ การคุ้มครองกษัตริย์ทั้งหลายที่เป็นเจ้าเมืองขึ้น รวมทั้งการผูกมิตรไมตรีกับประเทศอื่น

2.5 ป้องกันและคุ้มครองผู้ตามเสด็จ (อนุยนต์) คือ ราชบริพารทั้งหลาย รวมทั้งการอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์

2.6 ป้องกันและคุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดี (พราหมณคหบดี) คือ ผู้ประกอบอาชีพวิชาการ หมอพ่อค้า และเกษตรกร

2.7 ป้องกันและคุ้มครองชาวชนบท (เนคมชานบท) คือ ราษฎรทั้งปวงที่อยู่ในชนบท

2.8 ป้องกันและคุ้มครองสมณพราหมณ์ (สมณพราหมณ์) คือ พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงธรรม

2.9 ป้องกันและคุ้มครองมฤคและปักษี (มิกปักษี) คือ ผึ้งน้อย นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์

2.10 ห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรม (มา อธรรมการ) โดยชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ในกุศลสุจริต

2.11 แบ่งปันทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ (ธนานุประทาน) คือ ดูแลคนยากไร้โดยปันทรัพย์เฉลี่ยให้ และดูแลเพื่อมิให้ประกอบทุจริต

2.12 สอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ (สมณพราหมณปริจฉา) คือ การเข้าใกล้สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ เพื่อศึกษานูญและบาป กุศลและอกุศล ให้แจ้งชัด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้หลักจักรวรรดิวัตร โดยอาจพิจารณาได้จากการทรงประพฤติปฏิบัติตามหลักจักรวรรดิวัตรของพระจักรพรรดิหรือขององค์พระมหากษัตริย์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ กล่าวคือพระพุทธเจ้าไม่ได้เคยทรงสั่งสอนไว้ว่าให้พระมหากษัตริย์ทรงบริหารราชการด้วยพระองค์เองแต่อย่างใดเลย ไม่ได้เคยส่งเสริมให้ใช้พระราชอำนาจโดยตรง แต่ที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้นั้น ทรงสั่งสอนให้พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญกิจการต่างๆ ให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติให้มากที่สุดด้วยอุบายยกตัวอย่างเป็นต้นว่า ในการเกษตรพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทรงทำอุบายให้ประชาชนทั้งปวงนั้นกระทำการเกษตรกรรมให้บังเกิดผลให้มากที่สุด ถ้าเราดูพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการนี้ก็จะเห็นได้ อย่างเช่นที่ทรงทำนาในสวนจิตรลดา ทรงส่งเสริมการเกษตรต่างๆ หลายอย่างหลายประการ นี่ก็เป็นอุบายที่จะให้ประชาชนของพระองค์ได้ตั้งใจประกอบกิจการให้ได้ดีที่สุดตามที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้

นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงสั่งสอนไว้อีกว่า พระมหากษัตริย์จะทรงใช้อุบายให้ประชาชนทั่วประเทศมีอุตสาหกรรมประกอบกิจการต่างๆ ทรงใช้อุบายให้มีการปกครองโดยเรียบร้อยโดยอำมาตย์ ทรงใช้อุบายที่จะให้คนอื่นซื่อสัตย์สุจริต ทรงใช้อุบายที่จะให้คนอื่นตั้งอยู่ในธรรมะทั้งปวง ทรงใช้อุบายที่จะให้คนอื่นเจริญด้วยศิลปวิทยาการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และถ้าเราจะเหลียวมาดูพระราชกรณียกิจทั้งหลายทั้งปวงที่ได้ทรงปฏิบัติมาในระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ เราจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้อุบายต่างๆ เพื่อให้เกิดผลดีแก่ประชาชนและประเทศชาติโดยครบถ้วนสมบูรณ์ตามจักรวรรดิวัตร 12 ประการนั้น ไม่มีข้อบกพร่องอย่างใดเลย ได้ทรงใช้อุบายที่จะส่งเสริมศิลปวิทยาการของไทยทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นในทางจิตรศิลป์หรือในทางวิทยาการอื่นๆ เช่น การแพทย์ การปกครอง การอักษรศาสตร์ เป็นต้น หรือแม้แต่ในนาฏศิลป์ในทางดนตรีก็ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอันเป็นอุบายที่จะส่งเสริมให้วิทยาการวิชาความรู้ต่างๆ เหล่านี้เจริญขึ้นในบ้านเมืองทั้งสิ้น

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2526) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนว่า วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรุปแล้วมีใจความว่า ดังนี้

1. จงอาศัยธรรมสักการะ คือ เคารพนับถือธรรม ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่ทั้งมนุษย์และสัตว์และต้องไม่ยอมให้ผู้กระทำการอันเป็นอธรรม ทำการสำเร็จได้ในแว่นแคว้น
2. ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็จงมอบทรัพย์ให้
3. จงเข้าไปหาสมณพราหมณ์ สนทนาปรึกษาถามถึงสิ่งที่เป็นกุศล อกุศล สิ่งที่เป็นประโยชน์ สิ่งที่เป็นโทษ และอะไรที่ควรทำ อะไรที่ไม่ควรทำ แล้วก็จงรับเอาแต่สิ่งที่เป็นกุศลนำมาปฏิบัติและตรัสว่า นี่แล คือวัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดินั้น...

จักรวรรดิวัตรนี้ ได้มีผู้อธิบายเป็นรายละเอียดเอาไว้ว่า หมายถึงการเคารพนับถือ บูชา นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอดหรือมีธรรมเป็นใหญ่ มีการจัดการทั้งรักษา ป้องกัน และคุ้มครองธรรมให้แก่ชนทุกระดับ ทั้งนอกและในเมือง ทั้งทหาร พระราชวงศ์ คฤหบดี ไปจนถึงสมณพราหมณ์ (ปวงปราชญ์) จนแม้กระทั่งในเหล่านกและเนื้อ (ปวงสัตว์)

จักรวรรดิวัตรจะแยกย่อยไปเป็น 10 ประการหรือ 12 ประการก็ได้ แต่ประการหลักนั้นก็คือพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายจะต้องเคารพธรรมให้ความคุ้มครองธรรม และต้องปราบอธรรม

จักรวรรดิวัตรได้กลายมาเป็นจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวงปฏิบัติ ทั้งนี้รวมถึงบรรดาข้าราชการทั้งหลายและนักปกครองที่ดีทั่วไปด้วย เพราะจักรวรรดิวัตรก็หมายถึง หลักในการกำจัดทุกข์และบำรุงสุขแก่ผู้อยู่ใต้ปกครองนั่นเอง

จะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงคุณอันประเสริฐพระองค์นั้น ทรงเพียบพร้อมด้วยธรรมอันเป็นจักรวรรดิวัตรนี้อย่างไม่มีที่สงสัย

3. ราชสังคหวัตถุ: หลักธรรมที่พระราชา/พระมหากษัตริย์ใช้สงเคราะห์ประชาชน

ตามคติแห่งศาสนาพราหมณ์ในยุโคโบราณ พระราชาผู้จะยิ่งใหญ่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ จะต้องผ่านพิธีบูชายัญที่เรียกว่าอศวเมธเสียก่อน ด้วยการคัดเลือกม้าที่ดีที่สุด แข็งแกร่งและฉลาดที่สุด ให้ออกวิ่งนำหน้ากองทัพไปโดยอิสระ ผ่านประเทศแว่นแคว้นใด ก็รับฟังทำศึกสงครามจนได้ชัยชนะหรือบังคับให้สามีกักดีแต่โดยดีจนพระราชอาณาเขตและพระราชอำนาจแผ่กว้างออกไปตามลำดับ ทำอย่างนี้จนครบหนึ่งปี แล้วนำมาตัวนั้นกลับมาฆ่าบูชายัญ จึงจะเป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่สมบูรณ์แบบ แต่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธว่า นั้นไม่ใช่พระราชาที่ยิ่งใหญ่จริง เพราะยังมีพระราชาที่ยิ่งใหญ่กว่า ได้แก่ พระราชาที่สงเคราะห์ราษฎรด้วยราชสังคหวัตถุ

สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน หรือ ราชสังคหวัตถุ เป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง ประกอบด้วยหลักธรรม 4 อย่าง ดังนี้ (อง. จตุกก. 21/39/54)

3.1 สัสสมะระ คือ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร บำรุงข้าวกล้า ส่งเสริมการทำกินของราษฎรให้พ้นจากความทุกข์ยาก

3.2 ปุริสเมระ คือ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ พัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถ

3.3 สัมมาปาสะ คือ ความรู้จักผูกผผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม เป็นบ่วงคล้องใจ ยึดเหนี่ยวสมานน้ำใจคนในชาติไว้ได้ เป็นต้น

3.4 วาจาเปยะ หรือ วาจาเปยยะ คือ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดื่ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัยไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีและความนิยมเชื่อถือ ทั้งนี้เพราะความยิ่งใหญ่ที่เกิดจากการให้อยอมเหนือกว่าความยิ่งใหญ่ที่เกิดจากการได้ครอบครอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงใช้หลักราชสังคหวัตถุเพื่อการปกครองประเทศให้เป็นปกติสุขตลอดมา กล่าวคือ การที่คนไทยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขในปัจจุบันนี้ เป็นเพราะน้ำพระทัยอันประเสริฐของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่ทรงสงเคราะห์ราษฎรตามหลักแห่งราชสังคหวัตถุ อาทิ ทรงส่งเสริมการเกษตรหรือการทำกินของราษฎร (สัสสมณะ) ทรงส่งเสริมให้คนดีได้ปกครองบ้านเมืองหรือองค์กร (ปุริสมณะ) ด้วยพระวิริยะอุตสาหะที่แน่วแนวยาวนาน จนพูดได้ว่า ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์มิได้ทรงใช้สิทธิ์ที่จะเสวยสุขเช่นพระราชาทรงหลาย พระองค์จึงมิได้ทรงเป็นพระราชาทิยังใหญ่ตามคติโบราณเท่านั้น แต่ทรงเป็นพระราชาทิยังใหญ่กว่าตามพระพุทธานุภาพ จึงควรแก่การเทิดทูนและภาคภูมิใจของคนไทยทั้งแผ่นดิน

4. สังคหวัตถุ: หลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวใจบุคคล

สังคหวัตถุ คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว หมายถึง ธรรมที่ใช้ยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี มี 4 อย่าง ดังนี้ (อง.จตุกก 21/32/42)

4.1 ทาน คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนให้แก่ผู้ที่สมควรให้การสงเคราะห์

4.2 ปิยวาจา คือ เจรจาแต่วาจาหรือถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวาน

4.3 อตถจริยา คือ ประพฤติตนให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น

4.4 สมานัตตตา คือ ความเป็นคนวางตัวเป็นกลาง เสมอต้นเสมอปลาย ไม่แสดงอาการขึ้นลงตามกระแสโลก และ ร่วมสุขร่วมทุกข์กับคนทั่วไป

คุณธรรม 4 อย่างนี้ มีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นน่ารักใคร่ น่าเคารพนับถือและน่าเคารพบูชา สามารถเป็นผู้นำผู้ปกครองคนได้ กล่าวคือ คนเราเมื่อมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเสียสละ รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ทั้งด้วยสิ่งของและให้คำแนะนำสั่งสอน จะพูดจาสิ่งใดก็พูดจาแต่คำสุภาพอ่อนหวาน สมานสามัคคี รู้จักบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ยึดเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่แสดงอาการขึ้นลงตามกระแสโลก ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนทั่วไป ทำได้อย่างนี้ย่อมจะทำให้คนอื่นนิยมนับถือเชื่อถือถ้อยคำที่พูดด้วยเหตุผล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นั้น ทรงเพียบพร้อมด้วยธรรม อันเป็นสังคหวัตถุนี้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะเป็นที่ประจักษ์แก่ปวงชนชาวไทยทั่วไปว่า พระองค์ทรงตระหนักในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม มีหลักธรรมที่เป็นเครื่องประสานไม่ให้แตกแยกออกจากกัน สิ่งนั้นคือการสงเคราะห์การเอื้อเฟื้อเกื้อหนุนกันและกัน ต่างฝ่ายต่างก็อิงอาศัยซึ่งกันและกัน อันหมายถึงความเสียสละของมวลสมาชิกของสังคมนั้นๆ ซึ่งถือว่าการปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่อย่างถูกต้องสม่ำเสมอ โดยเฉพาะสังคมมนุษย์ผู้มีสติปัญญา มีคุณธรรม จึงต้องมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเสียสละอย่างสูงเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความรัก ความสามัคคี จึงต้องมีคุณธรรมเป็นเครื่องประพฤติดต่อกัน เรียกว่า วัตถุเครื่องสงเคราะห์กัน หรือสังคหวัตถุ ซึ่งแปลว่า ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจบุคคล เป็นเครื่องประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี

5. พรหมวิหาร: หลักธรรมประจำใจอันประเสริฐ

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ หมายถึง ธรรมประจำใจอันประเสริฐ เป็นหลักความประพฤติประเสริฐบริสุทธิ์ มี 4 อย่าง ดังนี้ (ที.ม. 10/184/225)

5.1 ความเมตตา หมายถึง การมีความรัก ความปรารถนาดี มีเมตตจิต คิดช่วยเหลือให้ทุกคนในโลกนี้ประสบประโยชน์และความสุขโดยทั่วกัน จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของเมตตานี้คือการฝึกอบรมจิตใจของเราเองเป็นสำคัญ คือฝึกจิตใจให้มีความเอื้อเฟื้อ มีเมตตาอารีต่อสรรพสัตว์ทั่วหน้า ไม่ว่าประเภทใด สัตว์ทุกประเภทมีความรักในชีวิตของตนเสมอเหมือนกันหมด สัตว์ทุกประเภทบนโลกนี้มีความรักสุขเกลียดทุกข์เท่าเทียมกัน ไม่มียกเว้น การฝึกเพื่อให้เกิดเมตตา หรือวิธีปลูกฝังเมตตา มี 2 วิธี คือ ปฏิบัติปกติ กับ ปฏิบัติอย่างเป็นพิธีการ

การปฏิบัติปกติ เป็นการแผ่เมตตาอยู่เป็นนิจ เพราะเมตตานี้หมายถึงการกระจายความหวังของตนให้กว้างขวางออกไป หวังให้สรรพสัตว์ทั้งหลายมีความสุขเสมอกันโดยไม่จำกัดว่าเป็นสัตว์ประเภทใด ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น และมีการปฏิบัติอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอจนกลายเป็นนิสัยหรือเป็นจิตสำนึก วันใดไม่ได้ทำก็คล้ายกับขาดอะไรไปสักอย่าง ดังนั้น การแผ่เมตตาจึงควรกระทำทุกวันในเวลาที่ต้องการให้จิตสงบ เป็นสมาธิ หากต้องการให้จิตสงบหลับสบายก็ให้ทำก่อนนอน แล้วสวดมนต์และเจริญสมาธิตามวิธีที่ถนัด ซึ่งถ้าเป็นวิธีพระพุทธเจ้าก็คือวิธีธรรมชาต ซึ่งคำกล่าวเจริญเมตตาว่ามีว่า

สัตว์ทั้งหลาย	ที่เป็นเพื่อนทุกข์	เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น
จงเป็นสุข	เป็นสุขเถิด	อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย
จงเป็นสุข	เป็นสุขเถิด	อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย
จงเป็นสุข	เป็นสุขเถิด	อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย
จงเป็นสุข	เป็นสุขเถิด	รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเทอญ

การปฏิบัติอย่างเป็นพิธีการ คือ การปฏิบัติแผ่เมตตาตามแบบที่ครูอาจารย์ทั้งหลายวางระเบียบไว้ว่า ให้แผ่หลังการไหว้พระสวดมนต์ ให้แผ่ตอนทำวัตรเช้า-เย็น หรือมีบทสวดแผ่เมตตา กี่วาระและปฏิบัติไปตามระเบียบแบบแผนนั้น

อานิสงส์ของการแผ่เมตตา กล่าวโดยรวมก็คือกระแสจิตของเรามีเมตตาอยู่ประดุจจิตของผู้แผ่เมตตาให้สงบเยือกเย็น มีปัญญา รู้ทำในสิ่งที่เป็นกุศล พระพุทธองค์ทรงสรุปอานิสงส์ของเมตตาไว้ 11 ประการ คือ (อง.เอกาทศก. 24/222/370-371)

1. นอนหลับสบาย 2. ตื่นขึ้นก็สบาย 3. ไม่ฝันร้าย 4. คนรัก
5. อมนุษย์รัก 6. เทวดารัก 7. คู่กันอันตราย 8. จิตตั้งมั่น
9. ผิวพรรณผ่องใส 10. ไม่ตายอย่างหลงใหล 11. ถ้าไม่บรรลุนิพพานเมื่อตายจะไปสู่พรหมโลก

การแผ่เมตตา เป็นกุศลแก่ตนตามที่กล่าวมา และในสังคมปัจจุบัน คนในสังคมมีความต้องการความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน มีเมตตารักใคร่ช่วยเหลือกันด้วยความบริสุทธิ์ใจ ให้พ้นจากความทุกข์ ช่วยเหลือกันให้มีความสุข มีความสำเร็จ มีความเจริญก้าวหน้าในการดำรงชีวิต ความเมตตาจึงเป็นความรักที่สูงส่งบริสุทธิ์ เพราะเป็นความรักที่ไม่หวังผลตอบแทน ผู้เป็นบิดา มารดา ผู้ใหญ่ ผู้ปกครองคน จึงต้องมีคุณธรรมในข้อนี้อย่างมาก บุคคลที่มีจิตเมตตานี้ การแสดงออกทางการกระทำ ทั้งทางกาย วาจา ใจ จะมีลักษณะอนุเคราะห์ช่วยเหลือหรือทำประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาสอนเรื่องเมตตาไว้ใน “กรณียเมตตสูตร” (ขุ.ขุ. 25/10/13-14) ว่า “มารดาผู้ถนอมบุตรที่เกิดในตนแม่ด้วยชีวิตฉันใด บุคคลพึงเจริญเมตตาจิตอย่างไม่มีขอบเขตในสรรพสัตว์ฉันนั้น”

สถาบันครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล จนถึงระดับชาติและนานาชาติ จะมีความสุขได้ถ้าทุกคนในครอบครัว ในหมู่บ้าน ในตำบล ในประเทศชาติ มีความรักเมตตาปรารถนาดีต่อกันโดยไม่หวังผลตอบแทน และต่างก็มีการเจริญเมตตาโดยเสมอกัน เพราะความเมตตาเป็นรากฐานของความสงบร่มเย็นในทุกหนทุกแห่ง การใช้เมตตาเป็นปรัชญาพื้นฐานของชีวิตในทุกชั้นตอน คือ เมตตาจะช่วยให้เกิดความสำนึกในเรื่องของคุณค่าของชีวิต มองเห็นความสำคัญของชีวิต ตลอดจนเคารพคุณค่าของชีวิต ทั้งนี้เพราะเมื่อทุกชีวิตมีการเจริญเมตตาให้มีความมั่นคงในจิตใจแล้ว คุณธรรมอื่นๆ ก็จะตามมาโดยธรรมชาติ

5.2 กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์เดือดร้อน เป็นสภาพจิตที่เกิดต่อเนื่องจากความเมตตา เพราะความเมตตาเป็นเพียงความรัก ความปรารถนาดีที่อยากให้พ้นทุกข์ยังไม่ได้กระทำการช่วยเหลือ ดังนั้นเมื่อมีเมตตาแล้วก็ต้องมีความกรุณาลงมือช่วยเหลือด้วยความรักความสงสาร ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อย บำบัด

ความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง การปฏิบัติเกี่ยวกับกรณานั้นเริ่มแรกด้วยการปลูกฝังความรัก ความเมตตา แล้วเกิดความสงสาร ผู้ได้รับความลำบากไม่ว่าสัตว์หรือคน เมื่อมีคุณธรรมเรื่องกรุณาเกิดขึ้น การแสดงออกย่อมจะเกิดขึ้นตามแต่เหตุการณ์นั้นๆ เช่น การช่วยเหลือคนเจ็บ ช่วยเหลือคนยากไร้อนาถา ช่วยเหลือสัตว์เร่ร่อนไม่มีเจ้าของ เช่น สุนัขจรจัดข้างถนน เป็นต้น

ความกรุณาเป็นเรื่องของความสงสาร เมื่อเห็นคนหรือสัตว์ประสบความทุกข์เดือดร้อน มีความรู้สึก ห่วงใยไปกับความทุกข์หรือเดือดร้อนของคนอื่น จนไม่อาจที่จะนิ่งเฉยอยู่ได้ ความกรุณาจึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้เป็นนักเสียสละ เพิ่มกำลังให้คุณธรรมด้านจาคะ ทวีคูณขึ้น พร้อมทั้งจะทำทุกอย่างเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้ความสุข คุณธรรมข้อนี้จะแสดงว่าผู้ประพาสจะมีฐานคุณธรรมเรื่องเมตตาสูงส่งมาก จนมองเห็นสภาพชีวิตของผู้อื่นเป็นเช่นกับตน ดังนั้น เมื่อผู้อื่นมีความทุกข์ ตนจึงทนอยู่ไม่ได้ จะต้องหาทางช่วยเหลือในทันทีทันใด เท่าที่จะสามารถช่วยได้ อย่างเช่น เมื่อเกิดอุทกภัย วาตภัย หรืออัคคีภัย ผู้มีจิตใจกรุณาก็จะอยู่นิ่งเฉยไม่ได้ หาทางช่วยเหลือด้วยการส่งผ้า อาหาร และอื่นๆ ไปบรรเทาความเดือดร้อนของผู้ที่ได้รับเคราะห์กรรม เป็นต้น

5.3 มุทิตา คือ ความพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ไม่ว่าการพ้นทุกข์นั้น จะเกิดจากความเมตตากรุณาของตนหรือผู้อื่น มุทิตาจึงเป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นบุคลิกของคนใจกว้าง ไม่คับแคบ นับเป็นความดีอย่างหนึ่ง ตัวอย่างเช่น นักกีฬาเมื่อแข่งขันกีฬาและฝ่ายตรงข้ามมีชัยชนะ ผู้มีมุทิตาย่อมไม่เดือดดาล เข้าลักษณะขี้แพ้ขวนดี หรือกีฬาแพ้คนไม่แพ้ แต่ผู้มีมุทิตาจะต้องรู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย ทำใจได้ ยอมรับความพ่ายแพ้ และฝึกปรือฝีมือสำหรับการแข่งขันครั้งต่อไป และมีน้ำใจแสดงความยินดีกับฝ่ายที่ชนะ โดยไม่มีความริษยา หรือ กลั่นแกล้ง

5.4 อุเบกขา คือ ความวางเฉย การทำใจเป็นกลาง โดยพิจารณาข้อเท็จจริง กล่าวคือ ในการตัดสินใจเรื่องใดๆ จะต้องพิจารณาใคร่ครวญด้วยปัญญา มีเหตุผลอย่างถูกต้องด้วยความเที่ยงธรรม สามารถใช้สติปัญญาพิจารณาข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องประกอบด้วยเหตุผล แล้วปฏิบัติลงไปด้วยความเยือกเย็นสุขุม รอบคอบ สามารถดำรงมั่นรักษาความถูกต้องหรือความยุติธรรมไว้ได้

พรหมวิหารทั้ง 4 ประการนี้เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ซึ่งจัดเป็นหลักธรรมประจำใจและกำกับความประพฤติ เป็นธรรมจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมไทย ซึ่งในปัจจุบันนี้อ่านาจารัตถุนิยมบีบรัดให้ต้องเป็นคนใจแคบ เห็นแก่ตัว การฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้สามารถรักและเมตตาแม้แก่ศัตรูของเราได้ ย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่ว่า “พึงแผ่เมตตาให้แม่แก่โจรผู้กำลังตัดหรือเลื่อยอวัยวะ เช่น แขนหรือขาของตน” ดังนั้น การฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้มีคุณธรรม “พรหมวิหาร” ในเบื้องต้น ควรปฏิบัติ ดังนี้

1. มองผู้อื่นในแง่ดี ตั้งความปรารถนาดีต่อคนทั่วไป
2. แผ่เมตตา
3. ขวนขวายให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้อื่น
4. ไม่คิดริษยา มุ่งร้าย
5. แสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ
6. วางใจเป็นกลางโดยมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
7. ในเวลาปกติ หรือเหตุการณ์ทั่วไปในชีวิตประจำวัน ควรเจริญเมตตา
8. ในเวลาที่เกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติ คนอื่นได้รับความทุกข์และเดือดร้อน ควรแสดงความกรุณา
9. ในเวลาผู้อื่นประสบผลสำเร็จใดๆ ในชีวิต ควรแสดงมุทิตา
10. ในเวลาผู้อื่นเกิดความวิบัติ วิปโยค ต้องสูญเสียและสูญเสีย เกินกำลังที่จะช่วยเหลือได้ ก็ต้อง

แสดงอุเบกขา วางเฉย ไม่ซ้ำเติม

พึงสังเกตว่า การเจริญพรหมวิหารนี้ เป็นการเฉพาะจงใจให้ผู้ใหญ่ปฏิบัติต่อผู้น้อย และการปฏิบัติที่ดีนั้นจะต้องไม่ใช่แบบเลี้ยงลูกให้เป็นโจร หรือขวานากับงูเห่า หมายความว่า ด้วยความรัก ความเมตตา แล้วปล่อยให้ทำ

อะไรตามใจชอบ จนในที่สุดลูกก็เสียคน ทำอะไรไม่เป็น นอนตื่นสาย ชี้เกียจ หลงไปในทางอบาย ดังนั้น การแสดงความเมตตา จึงต้องมีสติระลึกด้วยว่าความเมตตานี้ต้องก่อให้เกิดผลดีต่อบุคคลที่ได้รับความเมตตาอย่างแท้จริง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชจริยวัตรเปี่ยมไปด้วยพรหมวิหาร เป็นที่ประจักษ์แก่ปวงชนชาวไทย ทรงมีพระเมตตาและพระกรุณาต่อมวลพสกนิกรของพระองค์อย่างถ้วนหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก พระองค์มักจะพระราชทานความช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยพระเมตตา (ความรัก) และพระกรุณา (ความสงสาร) ทรงชื่นชมยินดี (มุทิตา) ในความสำเร็จของพสกนิกร และทรงวางพระทัยเป็นกลาง (อุเบกขา) ต่อสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

6. อธิปไตย : หลักความเป็นใหญ่

อธิปไตยหรือความเป็นใหญ่โดยนัยแห่งคำสอนในศาสนาพุทธมีอยู่ 3 ประการ คือ(อง.ติก. 20/479/186.)

6.1 *โลกาธิปไตย* หมายถึง การถือกระแสนโลกเป็นใหญ่ และโลกในที่นี้หมายถึงคน จะเห็นได้ในคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า โลกคือหมู่สัตว์ ดังนั้นโลกาธิปไตยตามความหมายนี้เทียบได้กับคำว่า “ประชาธิปไตย” ที่ถือคนส่วนใหญ่เป็นหลัก

6.2 *อัตตาธิปไตย* หมายถึง การถือตัวเองเป็นใหญ่ โดยไม่นำพาว่าคนอื่นจะเห็นเป็นอย่างไร จึงน่าจะเทียบได้กับคำว่า “เผด็จการ”

6.3 *ธรรมาธิปไตย* หมายถึง ถือธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ อันนับได้ว่าเป็นหัวใจที่ปรากฏอยู่ได้ในโลกาธิปไตย และอัตตาธิปไตย เพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำกับให้ผู้กระทำไม่ว่าจะถือโลกเป็นใหญ่หรือถือตัวเองเป็นใหญ่ ดำรงอยู่ได้โดยที่ผู้คนในสังคมยอมรับ ในทางตรงกันข้ามถ้าไม่มีธรรมาธิปไตยกำกับไม่ว่าจะเป็นโลกาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตย ที่มีอำนาจล้นฟ้าแค่ไหนก็ตาม พอถึงจุดหนึ่งแล้วก็ต้องม้วนพังทลายลง เพราะผู้คนในสังคมมองเห็นภัย และลุกขึ้นมาต่อต้านพร้อมกัน

โดยนัยแห่งอธิปไตย 3 ประการดังกล่าวข้างต้น พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งอธิปไตย 3 ประการนี้ ประการใดประการหนึ่ง ทั้งในส่วนที่เป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม อาทิ ในกรณีของโลกาธิปไตย คนทำดีเพราะเห็นตามคนส่วนใหญ่ หรือในทางกลับกัน คนทำชั่วเพราะเห็นตามคนส่วนใหญ่โดยไม่พินิจพิจารณาว่าที่คนส่วนใหญ่ทำนั้นถูกหรือผิด หรือพูดง่าย ๆ ทำเพราะกระแสนิยมหรือที่เรียกว่าทำตามแฟชั่นนั่นเอง

สำหรับกรณีของอัตตาธิปไตยแทบไม่ต้องอธิบายขยายความ เพราะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และเป็นอยู่ในทุกยุคทุกสมัยที่ผู้มีอำนาจแต่ขาดคุณธรรมกำกับ จะทำหรือพูดโดยใช้ความรู้สึก หรือความเห็นของตนเองเป็นหลัก หรือแม้กระทั่งในวงแคบในระดับครอบครัว ถ้าผู้เป็นพ่อแม่ไม่สนใจ และไม่ใส่ใจความรู้สึกของสมาชิกในครอบครัว ใช้ความเห็นส่วนตัวปกครองลูก ๆ ก็จัดอยู่ในข่ายอัตตาธิปไตยได้เช่นกัน แต่ทั้งนี้จะต้องดูลงลึกถึงเจตนา และนำเอาหลักแห่งธรรมาธิปไตยมาพิจารณาประกอบด้วยว่า ในขณะที่บุคคลกระทำโดยยึดโลกาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตยนั้นได้มีการนำเอาหลักแห่งความถูกต้อง และเป็นธรรม มากำกับการกระทำด้วยหรือไม่

ส่วนในกรณีของธรรมาธิปไตยเป็นแก่นหรือเป็นหัวใจที่อาจเกิดขึ้นและฝังอยู่ได้ในโลกาธิปไตย และอัตตาธิปไตย ทั้งนี้จะเห็นได้ชัดเจนในผู้นำระดับประเทศ หรือแม้กระทั่งผู้นำในระดับโลก ดังนั้น จึงมีเรื่องแปลกที่ผู้นำในระบอบเผด็จการจะยึดหลักธรรมาธิปไตย และทำเพื่อส่วนรวม จนได้รับการยกย่องนับถือจากผู้อยู่ภายใต้การปกครอง หรือแม้กระทั่งจากผู้ที่มีใฝ่อยู่ภายใต้การปกครอง แต่ได้รับรู้ถึงผลของการกระทำ ในทางตรงกันข้ามผู้ที่เป็ผู้นำในระบอบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีลักษณะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ในครรลองเดียวกันกับโลกาธิปไตย แต่มีลักษณะของการกระทำโดยยึดความคิดความเห็นของตัวเองเป็นใหญ่ และไม่มีหลักของธรรมาธิปไตยมากำกับ จะถูกผู้อยู่ภายใต้ปกครองต่อต้านและขับไล่ด้วยเหตุอันน่าอัปการ ตั้งแต่แสวงหาประโยชน์

ให้แก่ตัวเอง และพวกพ้อง โดยวิธีทุจริตไปจนถึงมีลักษณะปิดกั้นแสดงความคิดเห็นของผู้อื่น ที่แสดงออกในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับตัวเอง

จากนัยแห่งอธิปไตย 3 ประการดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า การปกครองไม่ว่าจะอยู่ในลักษณะของโลกาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตย หรือพุดง่ายๆ ในภาวะปัจจุบันก็คือ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบประชาธิปไตยหรือเผด็จการ ถ้าผู้นำขาดหลักของธรรมาธิปไตยแล้ว ก็จะก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ผู้ใต้ปกครองทั้งสิ้น

ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 จนถึงวันนี้นับได้ 83 ปีแล้ว แต่ถึงกระนั้น ระบอบประชาธิปไตยที่หลายๆ คนใฝ่หาก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ว่า จะทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองได้รับความสุขเพิ่มขึ้นกว่าที่เคยเป็นได้อย่างเป็นรูปธรรมกว่าที่เคยมีและเคยเป็นในระบบเดิม จะเห็นได้อย่างเดียวก็คือ มีรูปแบบของการปกครองเปลี่ยนไป และทำให้ผู้อยู่ภายใต้ปกครองมีส่วนในการกำหนดรูปแบบการปกครองเพิ่มขึ้น แต่ในด้านการกระทำของผู้นำระบอบการปกครองที่ได้มาจากการเลือกตั้ง อันถือเป็นรูปแบบเบื้องต้นของการปกครอง ก็ยังรับประกันไม่ได้ว่าทุกครั้งที่มีการเลือกตั้งใหม่จะได้ผู้นำที่มีความดีเพิ่มขึ้น และมีความเลวลดลงเมื่อเทียบกับอายุของประชาธิปไตยล่วงเลยมามากถึง 83 ปีแล้ว และที่เป็นเช่นนี้น่าจะเกิดจากเหตุปัจจัยดังต่อไปนี้

1) ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบทที่ห่างไกล ยังมีความรู้ และความเข้าใจในระบอบการปกครองที่เปลี่ยนมาใหม่ยังไม่กว้างขวาง และลึกซึ้งพอ ที่จะเลือกและไม่เลือกผู้แทนราษฎรเข้ามาทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงแทนตัวเอง แต่เลือก และไม่เลือกตามการชี้นำของบรรดาหัวคะแนนที่มาพร้อมกับการเสนอผลประโยชน์ให้เป็นการแลกเปลี่ยน

2) ผู้ที่ลงรับสมัครเพื่อเป็นผู้แทนฯ ก็มีวาระซ่อนเร้นซ่อนตัวตนที่แท้จริง ด้วยการพูดและทำในลักษณะสร้างภาพเพื่อหวังคะแนนจากผู้ลงคะแนนก่อนการเลือกตั้ง แต่ครั้งได้รับเลือกตั้งแล้วก็แสดงพฤติกรรมอันเป็นธาตุแท้ดั้งเดิมออกมาในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เคยทำก่อนการเลือกตั้ง จึงทำให้ภารกิจของผู้แทนราษฎรที่ควรจะต้องเกื้อหนุนประชาชนแปรเปลี่ยนไปเป็นทำเพื่อตัวเองและพวกพ้อง

3) พรรคการเมือง ซึ่งโดยหลักการแล้วควรจะเป็นสถาบันทางการเมืองที่คอยเลือกคนดี มีคุณธรรม และมีความรู้ความสามารถ เพื่อเสนอให้ประชาชนเลือก พร้อมกับนำเสนอนโยบายของพรรคเพื่อเป็นแนวทางในการบริหารประเทศถ้าได้เป็นรัฐบาล แต่ส่วนใหญ่จะเป็นองค์กรธุรกิจทางการเมืองที่ตั้งขึ้นเพื่อรองรับแนวคิดและเจตนารมณ์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นหลัก จะคิดถึงส่วนรวมหลังจากคิดถึงประโยชน์ส่วนตัวแล้ว จะมีอยู่เพียงบางพรรคเท่านั้นที่พอถือได้ว่าเป็นสถาบันทางการเมือง และมีระบบคัดเลือกบุคลากรโดยมุ่งเฉพาะที่มีความรู้ความสามารถ และคุณธรรม แม้กระนั้น พรรคในลักษณะนี้ก็มีข้อด้อย กล่าวคือ หลังจากได้เป็นรัฐบาลแล้ว ก็มักจะไม่ได้ทำอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน จึงทำให้ขาดเสถียรภาพในทางการเมือง และอยู่ในอำนาจได้ไม่นาน ทำให้ยากต่อการสืบทอดเจตนารมณ์ในทางการเมือง

ด้วยปัจจัย 3 ประการดังกล่าวข้างต้น น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นเหตุให้ประชาธิปไตยอายุ 83 ปีของไทยไม่โตเท่าที่ควรจะเป็น และในเหตุ 3 ประการนี้ แท้จริงแล้วก็มีเพียงประการเดียวที่เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ประชาธิปไตยของไทยไม่เติบโตก็คือ การยึดถืออัตตาธิปไตยจนเกินไปในกลุ่มผู้นำทางการเมืองนั่นเอง

อนึ่ง ในบรรดาบุคลากรทางการเมืองที่น่าจะเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้การเมืองไทยไม่โตก็คือ นายทุนทางการเมืองที่มีอยู่จำกัด และในความจำกัดนี้ส่วนใหญ่ยึดติดอัตตาธิปไตย ด้วยเหตุนี้ ถ้าต้องการให้ประชาธิปไตยของไทยเจริญเติบโตไปในทิศทางเดียวกับประเทศที่เจริญแล้วทั้งหลาย เช่น อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา เป็นต้น ผู้นำทางการเมืองและบรรดานายทุนทางการเมือง ควรจะปล่อยวางอัตตาธิปไตยลงบ้าง และหันมาเพิ่มธรรมาธิปไตยให้มากขึ้น ก็จะช่วยให้การเมืองไทยเติบโตได้เร็วขึ้น

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลเชิงประจักษ์ พบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงยึดหลักโลกาธิปไตย คือ ทรงถือโลกถือคนส่วนมากเป็นใหญ่ ซึ่งหมายถึงหลักประชาธิปไตย และพระองค์ทรงยึดหลักธรรมาธิปไตย คือ ทรงถือธรรม ถือความถูกต้องเป็นใหญ่ โดยไม่ทรงยึดติดอยู่กับอัตตาธิปไตย คือ ถือ

พระองค์เป็นใหญ่ เพราะทรงเห็นว่าเป็นเผด็จการ พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ และทรงตระหนักดีว่า การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ย่อมเป็นปกติธรรมดาที่ผู้คนในสังคมจะต้องมีจำนวนมาก ต่างจิตต่างใจและมีการปกครองเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และเป็นประเทศ ผู้ที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้นๆ ย่อมมีหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบต่อการปกครองด้วย ทั้งนี้เพื่อความเจริญก้าวหน้าของสังคม บ้านเมือง และประเทศชาติ ความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองนั้น ควรยึดหลักธรรมาธิปไตย คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และความมีเหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการสิ่งใดๆ ด้วยปรารถนาที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริงและความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดความสามารถแห่งสติปัญญาและมองเห็นได้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประการสำคัญ นั่นคือ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา เป็นต้น

7. อคติ : หลักความไม่ลำเอียง/ยุติธรรม

อคติ แปลว่า ความลำเอียง หมายถึง ความยุติธรรม ซึ่งตรงข้ามกับความยุติธรรม ความยุติธรรมนั้นเป็นสิ่งต้องการด้วยกันทุกหนทุกแห่งไม่ว่าสังคมใด จะเป็นบ้าน วัด ท้องตลาด ท้องทุ่ง ป่า ในโรงเรียน และแม้แต่ในคุกตะรางก็จะเรียกหาความยุติธรรมด้วยกันทั้งสิ้น อุปสรรคของความยุติธรรม คือ ความลำเอียง พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่าคนที่ให้ความยุติธรรมแก่ผู้อื่นไม่ได้ ก็เพราะลำเอียงที่เรียกว่า “อคติ” ซึ่งแปลว่า “ทางผิด” หรือ ไม่มีความเที่ยงธรรม ขาดความยุติธรรม มี 4 อย่าง ดังนี้ (อง.จตุกก.21/17/23)

7.1 ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน คือทำให้เสียความยุติธรรม เพราะลูแก่อ่านาด้วยความรักใคร่ชอบใจ เช่น คนที่ตนรักทำความผิดและสมควรจะลงโทษ ก็ไม่ลงโทษ หรือ คนที่ตนรักไม่สมควรจะได้รับการยกย่องก็ยกย่อง เป็นต้น

7.2 โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน คือทำลายความยุติธรรมเพราะลูแก่อ่านาด้วยความเกลียดชัง

7.3 โมหาคติ ลำเอียงเพราะความเขลา คือทำอะไรไปให้เสียความยุติธรรม เพราะความโง่เขลาของตนเอง เช่น ผู้ใหญ่บางคนตัดสินใจลงโทษผู้น้อยโดยที่ยังมิได้ไต่สวนหรือสอบสวนความผิด ขาดความรอบคอบ และการตรวจสอบ ทำให้เกิดผลเสียแก่ผู้น้อย

7.4 ภยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว คือความกลัวว่าจะมีภัยมาถึงตัว จึงไม่กล้าปฏิบัติหน้าที่โดยยุติธรรม เช่น เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบด้านกฎหมายเห็นคนทำผิดกฎหมาย สมควรจับกุม ก็ไม่จับกุม เพราะคิดว่าคนทำผิดคนนั้นเป็นคนมีอำนาจ กลัวว่า เมื่อเขาไม่พอใจอาจลงโทษตนได้ในภายหลัง

อคติทั้ง 4 อย่างนี้ เป็นอกุศลธรรม เป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงไม่ควรประพฤติ ผู้ใดหลีกเลี่ยงอคติเหล่านี้ ผู้นั้นจะเป็นผู้เจริญด้วยเกียรตินิยม มีผู้เคารพนับถือบูชา มีผู้เชื่อฟังคำพูด มีผู้ยกย่องสรรเสริญ อนึ่ง อคติ 4 อย่างนี้ เป็นอกุศลธรรมที่ทำลายการพัฒนาตน มิใช่ธรรมส่งเสริมการพัฒนาตน เป็นการทำลายการพัฒนาตนเองไม่ให้มีสัมมาทิฐิคือความคิดเห็นที่ถูกต้อง และไม่ให้ปฏิบัติตนอยู่ในหลักของศีล ตัวอย่างเช่น หากมีอคติว่าสุราเป็นสิ่งที่เพื่อนดื่มอยู่เสมอ และเพื่อนนั้นเป็นเพื่อนรักเรา แล้วดื่มสุรานั้นเพราะฉันทาคติ คือ เกิดความรักเพื่อนต้องดื่มสุราเป็นเพื่อน หรือ ถูกเพื่อนบังคับให้ดื่ม ถ้าไม่ดื่มแสดงว่าไม่รักเพื่อนจริง กลัวเพื่อนรังเกียจทอดทิ้ง ก็เลยต้องดื่มเพราะเกิดภยาคติ เป็นต้น เมื่อสามารถพัฒนาตนเองให้มีความยุติธรรมกับตนเอง รักษาตนให้มีสัมมาทิฐิคือความคิดเห็นที่ถูกต้องแล้ว ต่อไปกาลข้างหน้าเมื่อปฏิบัติหน้าที่การงานใดๆ ก็จะมีมีความยุติธรรมกับคนที่อยู่รอบตัวไม่ว่าจะเป็นบุตร ภรรยา พี่น้อง หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ดังนั้น ผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในการพัฒนาตนให้มีความยุติธรรม จึงควรละเว้นจากอคติทั้ง 4 โดยใช้ปัญญาพิจารณาว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ และการพิจารณานั้นต้องพิจารณาด้วยว่าสิ่งที่ทำหรือไม่ทำนั้นมีอคติทั้ง 4 ร่วมอยู่ด้วยหรือไม่ หากพบว่าการกระทำนั้น มีอคติอย่างหนึ่งอย่างใด ก็พึงละเว้นจากการกระทำนั้นเสีย

โดยปกติ การอยู่ร่วมกันในสังคม ถือว่าทุกคนเป็นสมาชิกของสังคมด้วยกันตั้งแต่เป็นสมาชิกของครอบครัว วงศ์ตระกูล สมาชิกของหมู่บ้าน สมาชิกของประเทศ จนกระทั่งเป็นสมาชิกของโลก การเป็นสมาชิกรู้จักกัน ตัวเราเอง อาจจะอยู่ในหลายฐานะ เช่น อยู่ในฐานะผู้ปกครองสังคม หรือไม่ก็อยู่ในฐานะเป็นผู้อาศัยสังคม เป็นต้น ฐานะต่างๆ ดังกล่าว อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทำให้คนแต่ละคนมีหน้าที่ต่อสังคมต่างๆ กัน แต่เราทุกคนก็มีหน้าที่ต่อสังคมเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ การทำให้สังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่นั้นมีความมั่นคงสงบเรียบร้อย ไม่สับสนวุ่นวาย เช่น คนนั่งเรือไปด้วยกัน ไม่ว่าใครจะนั่งหัวนั่งท้าย หรือนั่งอยู่ เฉยๆ ทุกคนต่างก็มีหน้าที่เหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ ช่วยระมัดระวังไม่ให้เรือล่มเป็นสำคัญ ความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยของสังคมนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับหลักธรรมประจำสังคมอย่างหนึ่ง คือ “ความยุติธรรม” ความยุติธรรมนี้ ถือกันว่าเป็นหัวใจของสังคมอย่างแท้จริง เพราะสังคมใดก็ตามที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากร หากขาดความยุติธรรมอย่างเดียวย ก็จะทำให้สังคมนั้นมีแต่ความเดือนร้อน ไม่เป็นปรกติสุข เช่น ครอบครัวแตกเพราะขาดความยุติธรรม บ้านเมืองเกิดการปฏิวัติรัฐประหารเพราะขาดความยุติธรรม สงครามระหว่างประเทศเกิดขึ้น เพราะขาดความยุติธรรม ผู้บังคับบัญชาได้รับความรักไม่เท่ากันเพราะขาดความยุติธรรม ครูรักศิษย์ไม่เสมอกันเพราะขาดความยุติธรรม ฯลฯ

สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงยึดมั่นอยู่ใน “ความยุติธรรม” เสมอมา ทรงละเว้น “ความยุติธรรม” ซึ่งจะเห็นได้จากพระราชอำนาจตามกฎหมายรัฐธรรมนูญทุกฉบับ ที่กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยด้านนิติบัญญัติทางรัฐสภา ทรงใช้อำนาจด้านตุลาการทางศาล ฯลฯ และพระองค์ก็ทรงใช้อำนาจตามกฎหมายดังกล่าวนี้เสมอมา ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นไปเพื่อความยุติธรรมในสังคมหรือบ้านเมืองทั้งสิ้น

8. อปรีหานิยธรรม: ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของหมู่คณะ

อปรีหานิยธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในการปกครอง เพื่อป้องกันมิให้การบริหารหมู่คณะเสื่อมถอย แต่กลับเสริมให้เจริญเพียงส่วนเดียว สามารถนำไปใช้ได้ทั้งหมู่ชน ผู้บริหารบ้านเมืองและพระภิกษุสงฆ์ อปรีหานิยธรรมสำหรับหมู่ชนและการบริหารบ้านเมือง เป็นหลักในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว มี 7 อย่าง ดังนี้ (อง.สตตก. 23/20)

8.1 *หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์* เป็นการประชุมพบปะปรึกษาหารือกิจการงานต่างๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และหาแนวทางแก้ไขปัญหามาตรต่างๆ ร่วมกันโดยสม่ำเสมอ

8.2 *พร้อมเพียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจกรรมร่วมกัน* เป็นการประชุมและการทำกิจกรรมทั้งหลายที่พึงกระทำร่วมกัน หรือพร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง

8.3 *ไม่บัญญัติหรือล้มเลิกข้อบัญญัติต่างๆ* เป็นการไม่เพิกถอน ไม่เพิ่มเติม ไม่ละเมิดหรือวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมันอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนูญ

8.4 *ให้ความเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้ใหญ่* ผู้ใหญ่ถือเป็นผู้มีประสบการณ์ยาวนาน ต้องให้เกียรติ ให้ความเคารพนับถือ และรับฟังความคิดเห็นของท่านในฐานะที่เป็นผู้รู้และมีประสบการณ์มามาก

8.5 *ไม่ข่มเหงสตรี* เป็นการให้เกียรติและคุ้มครองสตรี มิให้มีการกดขี่ข่มเหงรังแก

8.6 *เคารพบูชาสักการะเจดีย์* คือ การให้ความเคารพศานสถาน ปุชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องหมายความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดี และเป็นที่ยึดเหนี่ยวใจของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ติงาม

8.7 *ให้การอารักขาพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ทรงศีล* เป็นการจัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชนเต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติตามหลักอปรีหานิยธรรมนี้ทั้งทางตรงและทางอ้อม อาทิ การที่ทรงใช้อำนาจทางนิติบัญญัติเกี่ยวกับพระราชกฤษฎีกาเปิดประชุมรัฐสภา เพื่อให้สมาชิกของรัฐสภาได้ปฏิบัติหน้าที่

ประชุม หมั่นประชุม พร้อมเพื่อกันประชุม เลิกประชุมและทำกิจกรรมร่วมกันตามกฎหมายระเบียบหรือข้อกฎหมาย ซึ่งเป็นแนวทางของประชาธิปไตย อันจะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้าได้

9. สรุป

จากการศึกษาเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับธรรมาภิบาลแนวพุทธ โดยการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลเชิงประจักษ์ พบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงใช้หลักธรรมาภิบาลแนวพุทธในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ครบถ้วนทั้งสำหรับประพฤติปฏิบัติด้วยพระองค์เองและสำหรับการปกครองบ้านเมือง พระองค์ในพระราชสถานะที่ทรงเป็นพุทธมามกะตามรัฐธรรมนูญ ทรงยึดหลักธรรมาภิบาลแนวพุทธ กล่าวคือ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองหรือผู้บริหารเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ หลักธรรมาภิบาลที่ทรงใช้เป็นหลักนั้น มีทั้งที่ทรงใช้สำหรับการประพฤติปฏิบัติด้วยพระองค์เอง และที่ทรงใช้เพื่อการปกครองบ้านเมือง ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรราชสังคหวัตถุ ถือเป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลให้ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้ามาตามลำดับ ประชาชนภายใต้ร่มพระบารมีหรือการปกครองของพระองค์มีความร่มเย็นเป็นสุขตามควรแก่สภาพตลอดระยะเวลาที่เสด็จขึ้นครองราชย์ ขอสดุดีในพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถของพระองค์ในการนำพาประเทศให้พ้นวิกฤต ส่งผลให้ปวงประชานุ่มนวลและมีความเป็นอยู่อย่างปกติสุขด้วยพระวิริยะและอุตสาหะเสมอมา จนอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์นักปกครองที่เป็น “สุดยอดของนักปกครอง” ควรอย่างยิ่งที่ผู้ปกครอง ผู้บริหาร หรือผู้นำทั้งหลาย จะได้ยึดถือเป็นต้นแบบ *เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้*

10. บรรณานุกรม

- มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. (2538). **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ**(บอกเล่ม/ข้อ/หน้าในเนื้อหา) เล่ม 10,11, 20, 21, 23, 24, 25, 28. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และ อิสริยาภรณ์ อุวรรณโณ.(31 สิงหาคม 2554). “ธรรมนูญ-ธรรมนูญ(ตอน 2): ธรรมาภิบาลพุทธ” **เดลินิวส์**. หน้า 8.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต).(2545). **ภาวะผู้นำ: ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- สำเร็จ บุญเรืองรัตน์. (2549). **ปรัชญาในวรรณคดีสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: SUNPPINTING.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2530). **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Kettl, D.F. (2005). **The Global Public Management Revolution**. 2.nd Washington, D.C.: Brooking Institution Press.
- Lynn, Jr., L.E., C.J. Heinrich, and C.J. Hill. (2001). **Improving Governance: A New Logic for Empirical Research**. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Rhodes, R.A. (1996). “The New Governance: Governing without Government.” **Political Studies**, 44, 4 (September), 652-667.